

آشنایی با چهره‌های تاریخ معاصر سرزمین گرگان

مکافات مرندي در استرآباد

■ محمود اخوان مهدوی

■ چکیده

از اواخر سده ۱۳ خورشیدی، چهره‌های تأثیرگذاری به عنوان مأمورین دولتی به استرآباد (گرگان کنونی) اعزام شده‌اند، که هر یک به نوبه خود، ضمن تأثیراتی که در پیشبرد روند تجدد در شهر و ولایت استرآباد داشته‌اند، بر روی گروهی از نسل جوان آن روزگار نیز تأثیرگذار بوده‌اند. یکی از این چهره‌ها میرزا آقاخان مرندي، مشهور به «مکافات» بود که در سال ۱۳۰۳ خورشیدی به ریاست معارف استرآباد منسوب شد. هرچند وی کمتر از یک سال در استرآباد حضور داشت، لکن شواهد موجود نشان می‌دهد که بر روی گروهی از جوانان آن روزگار که در جامعه معلمی مشغول به کار بوده و یا برخی از چهره‌های متجدد فرهنگی که در تنگنا و خفقان جامعه سنتی آن روزگار، تشنه مصاحبت و مجالست و تبادل افکار با همفکران خود بودند، نقشی تأثیرگذار داشته است. از جمله این افراد می‌توان به میرزاغلامرضا ریاضی استرآبادی معلم مدرسه دولتی سعادت استرآباد و میرزا علی اصغر تقی‌اف استرآبادی (شفیعی) از معلمین مدارس ولایت استرآباد و نخستین کسی که در اوایل دهه ۱۳۰۰ خ برای دریافت امتیاز انتشار روزنامه در استرآباد اقدام کرده است، اشاره نمود.

واژگان کلیدی: میرزا آقاخان مکافات- نشریه مکافات خوی- مدارس نوین مرندي- مدارس نوین استرآباد- جبار باغچه‌بان- میرزاغلامرضا ریاضی- میرزا علی اصغر شفیع.

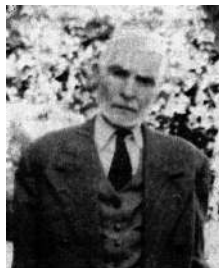
میرزا آقاخان مکافات در وسط (نفر پنجم از چپ و راست)
و در دوطرف وی ناظم و معلمین مدرسه دولتی سعادت استرآباد. سال ۱۳۰۳ خورشیدی

■ مقدمه

پس از انقلاب مشروطه و قرار گرفتن کشور در جریان تحولات، رفته رفته بسیاری از ولایات و بلاد ایران وارد مرحله نوینی از حیات خود شدند، که یکی از آن‌ها، ولایت و بلد استرآباد (استان گلستان و شهر گرگان کنونی) بوده است. در جریان این تحولات، رفته رفته آموزش نوین تحت عنوان «معارف» انسجام یافت و از اواخر سده ۱۳ خورشیدی مدارس نوین به صورت پیوسته در شهر استرآباد فعالیت خود را دنبال کرده و در جای جای ولایت نیز مدارس جدید گشوده شدند. البته این تحولات تنها به اداره معارف (فرهنگ بعدی و آموزش و پرورش کنونی) خلاصه نمی‌شد، بلکه یکی پس از دیگری اداراتی در شهر استرآباد تأسیس می‌شدند و برای مدیریت هریک از این ادارات و حتی برای تصدی برخی از پُست‌ها و منصب‌های زیرمجموعه مدیریتی این ادارات، اشخاصی که دارای تجربه و دانش کافی بودند، به این شهر اعزام شده و امور محوله را پیش می‌بردند. البته ورود افراد غیربومی به عنوان مأمور دولتی در استرآباد، از گذشته‌های دورتر در ساختار حکومتی و قشون و نظام استرآباد اتفاق می‌افتاد، لکن آنان با عموم جامعه استرآباد ارتباط چندانی برقرار نمی‌کردند. در اواخر دوران قاجار و پهلوی اول نیز از بین تمامی نهادهای تازه تأسیس دولتی، عامه مردم تنها با معدودی از آن‌ها ارتباط تنگاتنگ برقرار می‌کردند، که یکی از آن‌ها نهاد حفظ‌الصحه و طبیب دولتی و دیگری نهاد معارف و نماینده و معلمین آن بود. غالباً رؤسای اعزامی معارف افرادی روشنفکر و تحصیل‌کرده بودند، که در محیط کوچک و به نسبت دورافتاده استرآباد، برای جوانان طالب تجدد و تحول، نقش پیر و مراد را داشتند و معمولاً در غالب جلسات ادبی، گده‌هایی با حضور این اشخاص برگزار می‌شد و جوانان علاقه‌مند و تشنه دانش روز، گرد آنان جمع می‌شدند. یکی از این افراد میرزا آقاخان مکافات بود که در سال ۱۳۰۳ خورشیدی، به عنوان دومین رئیس معارف (پس از میرزا محمد سعدی)، به استرآباد اعزام شد، اما در کمتر از یک سال (در اواخر سال ۱۳۰۴) به دلایل سیاسی از سمت خود برکنار شده و استرآباد را ترک کرد. یکی از کسانی که در این زمان با مکافات ارتباط نزدیکی پیدا کرد، میرزا غلامرضا ریاضی، معلم ادبیات مدرسه دولتی سعادت بود، که بعد از عزل مکافات نیز ارتباط خود را با وی حفظ کرد. میرزا آقا مکافات یکی از چهره‌های سرشناس تاریخ مشروطه و آموزش و پرورش آذربایجان و مرند است و در تاریخ آموزش و پرورش نوین استرآباد نیز چهره‌ای نام‌آشنا می‌باشد. لکن هیچ‌گاه نه پژوهشگران آذربایجانی به سوابق او در استرآباد اشاره کرده‌اند و نه پژوهشگران گلستانی، به سوابق او پیش و پس از مدیریت معارف استرآباد اشاره‌ای داشته‌اند. باتوجه به این‌که وی یکی از چهره‌های تأثیرگذار در تاریخ آموزش نوین ولایت استرآباد (گرگان و گلستان) بوده، نام وی به عنوان یکی

از مدخل‌های دانش‌نامه گلستان پیشنهاد شده و به همین واسطه در این یادداشت مختصر، اندک اطلاعاتی در مورد وی ارائه خواهد شد.

میرزا آقاخان مرندي، يا ميرزا آقا مكافات (متوفی ۱۳۴۴ مرندي- متولد ۱۲۹۰ خ مرندي)، فرزند ميرزا هاشم خان مرندي بود، که جزو بنيانگذاران آموزش و پرورش نوين مرندي و از مبارزان آزادی طلب و روزنامه نگاران مشهور آذربایجان در دوران مشروطيت بوده است. وی که در کوچه قره آغاج مرندي، در استان آذربایجان شرقي کنونی تولد یافته بود، در جریان جنبش مشروطه خواهی، در زمره مبارزان ضد استبداد مرندي درآمده و در جرگه روشنفکران این دیار قرار گرفت. ميرزا آقاخان در سال ۱۳۲۴ ق (۱۲۸۵ خ) به همراه گروهی از مشروطه خواهان مرندي، از جمله ميرزا محمود مرندي، ميرزا عیسی حکیم زاده، حاجی حسین صراف، محمّدولی صراف و...، نخستین مدرسه مرندي را با نام «مدرسه مساوات» تأسیس کرد و مدیریت مدرسه به ميرزا حسین خان رشديه واگذار شد. اما پس از گذشت حدود شش ماه از افتتاح این مدرسه، هم زمان با برگزاری امتحانات، گروهی از کسبه و اهالی مرندي به تحریک عده ای از مستبدین و مخالفان دانش و ترقی، به مدرسه هجوم برده و در اندک زمانی مدرسه را ویران و اثاثیه آن را تاراج نمودند. در پی این هجوم ميرزا حسین رشديه و سيدعلی خان مؤدب به منزل ميرزا آقاخان پناهنده شدند، لکن اهالی که از این ماجرا خبردار شده بودند، به سمت منزل آقاخان حمله بردند، تا مدیر مدرسه را گرفته، به قتل برسانند. اما خوشبختانه این غائله ختم به خیر می شود. پس از آن نیز ميرزا آقاخان هم چنان در جریان مبارزه با استبداد و حمایت از تأسیس مدارس نوین در مرندي فعالیت داشت، تا این که در جریان مبارزه با شجاع نظام، حاکم مستبد مرندي، در حدود سال های ۲۶-۱۳۲۵ ق (۸۶-۱۲۸۵ خ) ناچار شد به خوی کوچ کند. در سال ۱۳۲۷ ق (۱۲۸۷ خ) ميرزا نوراله عليزاده (یکانی) برای نخستین بار در خوی امتیاز انتشار نشریه ای هفتگی به نام «مکافات» را دریافت کرد و ميرزا آقاخان مرندي مدیرمسئولی آن نشریه را عهده دار شد. نخستین شماره این نشریه در تاریخ ۷ محرم ۱۳۲۷ (۹ بهمن ۱۲۸۷) در خوی منتشر شد و انتشار آن حداقل تا ۱۸ شماره؛ یعنی حدوداً تا جمادی الثانی ۱۳۲۸ (حدود تیرماه ۱۲۸۹) در هر هفته یک شماره ادامه یافت.^۱ به واسطه انتشار مداوم و شهرت این نشریه در بین مشروطه خواهان و حتی مخالفان مشروطه، آقاخان مرندي نیز به «آقاخان مکافات» مشهور گردید و همین شهرت (مکافات)، بعدها تبدیل به نام فامیلی او شد.

میرزا آقا مکافات در ایام جوانی در مرندي

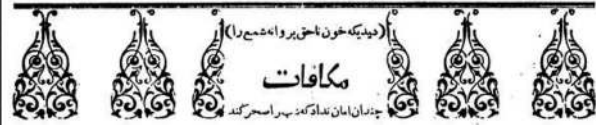
منبع: آرشیو علی اصغر سعیدی، به نقل از علی رضا مقدم

در مقاله «مکافات نخستین نشریه خوی»

تصویری از ایام پیری مکافات

منبع: ابراهیم ترابی در کتاب مدایح و مراثی مکافات

﴿سواد روزنامه مکافات طبع شده شهر خوی﴾

مورخه سه شنبه ۲۳ صفر المنظر ۱۳۲۷

شماره ۵ بر حسب خواهری یعنی از سلسله جلیله تجار محترم

قیمت (در مطبعه عروت الوفا، بطبع رسیده) یک ریال است

مکتوب از اردوی حریت خواه سعد آباد امروز که چهاردهم صفر است یک ساعت از دسته گذشته خبر رسید دسته از سواران دشمن به طرف قریه (شبان) هجوم آورده اند تا حمله یورش از جانب ابراهیم یک رئیس مجاهدین و سواران برسد و در غارت مجاهدین غیور شهبندی ولی (تیپور باغدره) بدشمن حمله نموده دلیرانه و مردانه جلو خصم را گرفته چند تیری در فمابین می پاشد که گریه استبداد یان را در مقابل این دوفر جوانان دلاور تاب نماند و بفرار نهادند نواب والا غلامزاده جهانگیر میرزا با چند نفر با تعداد مجاهدین عزیمت نموده تاراجیدن آنها مجاهدین اولی یک فرسخ دشمن را تعاقب نمودند از توجه حضرت حجة عمر عجل الله فرجه دل مجاهدین چنان قوی شده که دوفر مقابل مدافع اثر را در گرفته عقب می نشاندند تلفات دشمن هنوز معلوم نیست	رئیس مجاهدین سده است از "هم سنگان محترم (زون ترک) و دوسته از مجاهدین غیور به سه دسته آخری متقدم دسته اولی در تحت ریاست اسماعیل افندی (دسته دومی در تحت ریاست مصطفی افندی) (دسته سیمی بر ریاست) (بطور افندی) فرمانده کل جانب (جلیل افندی) بسم گشته سماعت به وسیله مالدی از سده آباد حرکت کرده می پاشد از رود (فلور) عبور نموده خود مان را بالای قریه حاتیه رود رسانیدیم آفرین به پندچیان پنجاه نفر پیاده در چنان قریه رسانیدند که ده قدم مانده بود فرار اولان دشمن را زنده بگیریم یک دهه صفای کشتی از اردوی خود بگذراند
معلوم نیست	مانیچاه غرور فلان با گلوله های آتشین می پاشد کردیم اول دهه چهارم از فرار اولان افتادند سفلای که در زیر درختانی بود بدست آورده دیگر بدشمن امان ندادیم قفسه حرب از این فرار بود و در قریه (حشیه رود) "کوه بزرگی است سده پنجاه نفر سواره با عبدالحسن خان سلطان فرار دادی و محمد سائق خان سرهنگ - امان الله خان سرهنگ و علیا خان پاور - والاخان سلطان - پاسواران سلسا شاهسون بر ریاست جانب امیر آقا حفظا آنجا تبیین گشت و صد نفر سوار سلسا با اسماعیل خان سرتیپ

پس از پیروزی جنبش مشروطه و ترور شجاع نظام، میرزا آقاخان مکافات مجدداً به مرند بازگشت و به تدریس در مدارس آن جا مشغول شد. مسلماً میرزا آقاخان در سال های ۹۹-۱۲۹۸ خ (۳۸-۱۳۳۷ ق) مقیم مرند بوده و ریاست هیأت مدیره حزب تجدد مرند و نیز ریاست اداره مالیه مرند را برعهده داشته است. چراکه در همین سال جبار باغچه بان به دستور میرزا آقاخان مکافات، با ماهی نه تومان به آموزگاری مدرسه دولتی احمدیه مرند مشغول شده است. باغچه بان در جایی ضمن شرح فعالیت آموزشی و فرهنگی خود در مرند، به این موضوع اشاره می کند که نمایشنامه ای به نام «خرخر» را برای بچه ها نوشته و به تشویق میرزا آقا مکافات در حیاط دبستان احمدیه مرند اجرا کرده است. جبار باغچه بان در خاطرات خود، آقاخان مکافات را مردی شریف و بزرگوار توصیف کرده و ضمن شرح وقایع مرند و احوال آزادی خواهان و اعضای حزب تجدد، پس از قتل شیخ محمد خیابانی، یکی از توطئه ها و دسیسه چینی ها علیه مکافات و پشتیبانی خودش از مکافات را شرح داده است. بنابر برخی اقوال شفاهی، مکافات با همراهی جبار باغچه بان مدرسه ای با نام «حرّ» در مرند تأسیس کرد، لکن این مدرسه به علت مخالفت مستبدین و گروهی از متحجرین مرند تعطیل شد.

میرزا آقاخان مدتی نیز در ارومیه ساکن بود و ریاست اداره مالیه این شهر را برعهده داشت. وی در سال ۱۳۰۲ خ به تهران عزیمت کرده، در این شهر به شغل آموزگاری و عضویت وزارت معارف مشغول شد و در سال ۱۳۰۳ خ، در سن چهل و سه سالگی، با سمت ریاست معارف و مدیر مدرسه، به استرآباد مأمور یافت. وی علاوه بر اداره امور دبستان و ازدیاد شاگردان، اقدام به تأسیس کارگاه پارچه بافی در مدرسه نموده و آموزش حرفه های مختلف را به تحصیلات محصلین ضمیمه کرد. از آن جا که در آن زمان اداره معارف برای تدریس علوم ریاضی و فیزیک و علم الاشیاء معلم استخدامی نداشت، وی از وجود افراد فاضل شهر به طور رایگان استفاده می کرد. نخستین دوره فارغ التحصیلی سال ششم دبستان

تصویر صفحه نخست از شماره پنجم نشریه مکافات،

مورخ ۲۴ صفر ۱۳۲۷

منبع: سیدفرید قاسمی، به نقل از علیرضا مقدم در مقاله

«مکافات نخستین شریه خوی»

در استرآباد، در سال ۱۳۰۴ خ هم‌زمان با مدیریت مکافات برگزار شد. لکن باتوجه به این‌که وی در زمان برگزاری امتحانات از تمام فضلا و علماء شهر دعوت به حضور کرده بود، برگزاری امتحانات مدرسه استرآباد بیش از دو ماه طول کشید و تا اواسط تابستان ادامه داشت. در زمانی‌که مکافات به عنوان رئیس معارف در استرآباد حضور داشت، در مجموع هفت مدرسه به سبک نوین در کل ولایت استرآباد دایر بود، که از این میان چهار مدرسه در شهر استرآباد، یک مدرسه در بندرگز، یک مدرسه در سرخنکلاته و یک مدرسه در گمیشان واقع بوده است.

مدرسه دولتی سعادت استرآباد، سال ۱۳۰۳ خورشیدی

ردیف سوم (معلمین)، از راست: نفر سوم میرزاغلامرضا ریاضی، چهارم سیدرحیم حسینی، پنجم زین‌العابدین رحیمی، ششم میرزاآقامکافات، هفتم سیدمحمد میرضیائی، دهم سیدرسول مفیدی. منبع: آلبوم مرحوم میرزاغلامرضا ریاضی. اهدایی علی ریاضی.

وی در اواخر سال ۱۳۰۴ خ به علت جریانات سیاسی مملکت، استرآباد را به قصد تهران ترک کرد. این‌که او پس از آن، هم‌چنان عضو اداره معارف بوده، یا برای همیشه از مشاغل دولتی کناره‌گیری کرده، اطلاعی در دست نیست. اما در این شکی نیست که وی پس از عزیمت به تهران، در حوالی میدان توپخانه مغازه‌ای دایر کرده و در سال ۱۳۰۵ خ نیز یک شرکت تعاونی (؟) در تهران تأسیس کرد، که مدیریت آن را نیز خودش عهده‌دار بود.

حال ممکن است که در کنار شغل دولتی و عضویت اداره معارف، شغل آزاد هم داشته و یا این که به طور کل تنها شغل او، همان مغازه و شرکت بوده است. نکته‌ی حایز اهمیت در مورد شرکت تعاونی مکافات این است که موضوع شرکت‌های تعاونی نخستین بار در سال ۱۳۰۳ خ مطرح شده و بعدها در قانون تجارت نیز درج شده است. لکن ثبت نخستین شرکت تعاونی در ایران را به سال ۱۳۱۴ خ نسبت می‌دهند.^۲ در این صورت می‌توان گفت میرزا آقا مکافات اگر نخستین کسی نباشد که در ایران شرکت تعاونی تأسیس کرده، مسلماً یکی از نخستین‌ها خواهد بود. میرزاغلامرضا ریاضی که در سال ۱۳۰۳ خ به عنوان یکی از معلمین مدرسه دولتی سعادت استرآباد، نیروی زیرمجموعه میرزا آقا مکافات محسوب می‌شد، در دوران اقامت مکافات در استرآباد، با وی ارتباط نزدیکی برقرار کرده و پس از خروج مکافات از استرآباد نیز این ارتباط را حفظ کرده است. چنان که ریاضی در تابستان ۱۳۰۵ از استرآباد به تهران سفر کرده، در زمان اقامت در تهران، بارها با میرزا آقا مکافات ملاقات داشته و بسیاری از روزهای اقامت خود در تهران را در مغازه مکافات، به بحث پیرامون مسائل سیاسی-اجتماعی روز ایران و دنیا گذرانده است. علاوه بر این، ریاضی برای انجام کارهای اداری خود در وزارت معارف، از ارتباطات مکافات در این وزارتخانه استفاده کرده و یک بار هم به همراه مکافات به وزارت معارف رفته است. به استناد اطلاعاتی که ریاضی در مورد میرزا آقا مکافات ارائه می‌دهد، دکتر محمدمصدق با مکافات آشنایی و نسبت به او اظهار لطف داشته است. به نظر می‌رسد یکی دیگر از روشنفکران استرآباد که با مکافات آشنایی و ارتباط دوستی داشته، میرزا علی اصغر خان تقی‌اف (شفیعی) بوده است، چنان که تقی‌اف در اول عقرب (آبان) ۱۳۰۳ نامه‌ای مبنی بر درخواست امتیاز انتشار روزنامه جرجان، خطاب به مکافات نوشته، که با توجه به سابقه مطبوعاتی مکافات، به نظر می‌رسد، این درخواست، به توصیه خود مکافات نوشته شده باشد! مکافات نیز در تاریخ ۷ آبان ۱۳۰۳ طی مراسله‌ای خطاب به وزارت معارف، در مورد تقی‌اف اظهار داشته «خود فدوی هم که مشارالیه را میشناسد، تصدیق

مینماید که آقاعلی اصغر از جوانان صحیح‌العمل و خوش سابقه بوده...» و در ادامه درخواست کرده است که با صدور امتیاز انتشار روزنامه به نام علی اصغر تقی‌اف موافقت نمایند.

مراسله میرزا آقا مکافات (رئیس معارف استرآباد)، خطاب به وزارت معارف،

درباب درخواست صدور امتیاز انتشار روزنامه در استرآباد، به نام میرزا علی اصغر تقی‌اف. مورخ ۷ عقرب ۱۳۰۳.

منبع: آرشیو سازمان اسناد ملی، به نقل از مصطفی نوری در کتاب اسناد تحولات فرهنگی گرگان و دشت (ج ۱)

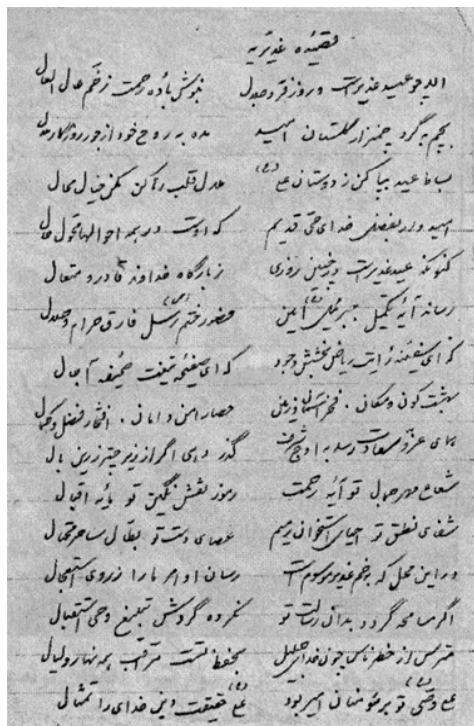

میرزا آقا مکافات در دهه ۳۰-۱۳۲۰خ با عنوان رئیس دبیرخانه و با شماره کارمندی (۳۴۹۳)، کارمند اداره دارایی ارومیه بوده و در همان جا نیز بازنشسته شده است. وی پس از بازنشستگی، به مرند بازگشت و در مرند ریاست حزب مردم را که دفتر آن در محل پاساژ نوربخش کنونی قرار داشت، عهده‌دار شد. وی سرانجام در سال ۱۳۴۴ در شهر مرند وفات یافته و در گورستان امامزاده احمد این شهر به خاک سپرده شد. میرزا آقا مکافات یک پسر به نام یحیی و یک دختر به نام عالییه داشت. عالییه در زمان حیات پدر و یحیی در سال ۱۳۴۷ وفات یافته‌اند. هم‌چنین او یک برادر به نام میرزا جلیل خان با نام فامیلی «هاشم‌زاده» داشت،^۳ که او نیز در سال ۱۳۴۷ وفات یافته و بدین ترتیب هیچ‌کسی از میرزا آقا مکافات باقی نمانده است. از میرزا آقا خان مکافات حداقل ۱۸ شماره نشریه مکافات باقی مانده، که در سال‌های اخیر توسط یکی از پژوهشگران تاریخ مرند به نام میرهدایت سیدمرندی در دست پژوهش و انتشار است. مکافات شعر نیز می‌سرود و در شعر «مکافات» تخلص می‌کرد، لکن متأسفانه تاکنون تعداد اندکی از اشعار وی به دست آمده است. از اوایل دهه ۹۰-۱۳۸۰خ تعدادی از اشعار وی به صورت پراکنده در مجموعه‌های شعری انجمن ادبی استاد شهریار مرند، منتشر شده و ابراهیم ترابی یکی از اعضای انجمن مذکور، تعداد یازده قطعه از اشعار وی در قالب‌های قصیده، غزل و چهارپاره را در یک مجموعه با عنوان «مدایح و مراثی مکافات»، در ۵۴ صفحه قطع پالتویی، توسط انتشارات سفیراردهال و با همکاری انتشارات دیار کهن منتشر کرده است. مضمون همگی این اشعار مدیحه، مرثیه و نوحه است که به مناسبت‌های مذهبی مختلف سروده شده است. فضای موضوعی اشعار موجود، نشان می‌دهد که این اشعار باید در دهه‌های پایانی عمر وی سروده شده باشد، چنان‌که یکی از قصیده‌های وی نیز دارای تاریخ ۱۹ رجب ۱۳۷۰ (۵ اردیبهشت ۱۳۳۰) است. بنابراین نمی‌توان گفت که مکافات در دوران جوانی (زمان حضور در استرآباد) نیز شعر می‌سروده یا خیر؛ چراکه ممکن است سرودن اشعار یکی از تفنن‌های دوران پیری و نتیجه تحولات روحی ناشی از پیری وی بوده باشد. با این وجود آنچه که مشخص است می‌بایست دست‌نوشته‌های زیادی از مکافات موجود باشد، لکن به دلیل این‌که در سال‌های جوانی به دلایل سیاسی چندین باز از ولایتی به ولایتی دیگر نقل مکان کرده و هم‌چنین نسلی از وی باقی نمانده، ممکن است دست‌نوشته‌های وی نیز از بین رفته باشد!

نمونه‌ای از اشعار میرزا آقا مکافات

به خط خودش

منبع: ابراهیم ترابی در کتاب مدایح و مراثی مکافات

■ پانویس

- ۱- دکتر میرهدایت سیدمرندی، پژوهشگر تاریخ و فرهنگ مرند، اکنون یک دوره از شماره‌های یک تا ۱۸ این هفته‌نامه را در اختیار دارد، که اصل آن متعلق به کتابخانه مرحوم شیخ محمدحسین برهانی رئیس فرقه مرند بوده و در سال ۱۳۹۸ توسط فرزند ایشان (محمدصادق برهانی) به دکتر سیدمرندی اهداء شده است. هرچند دکتر سیدمرندی در مطلبی با عنوان «هفته‌نامه مکافات»، مورخ چهارم بهمن ۱۳۹۸ در وبلاگ خود موسوم به «تاریخ مرند و آثار سیدمرندی» [marandim.blogfa.com]، وعده داده که هرزگاهی مطالبی راجع به این هفته‌نامه و یا به نقل از این هفته‌نامه منتشر کند، لکن تا نیمه مهرماه ۱۴۰۲ هرچه جستجو شد، مطلبی که نشان دهنده انجام این وعده باشد، به چشم نخورد.
- ۲- شرکت تعاونی روستای داوآباد گرمسار در سال ۱۳۱۴، به عنوان نخستین شرکت تعاونی توسط دولت ثبت شده است.

۳- میرزاجلیل خان هاشم‌زاده مرندی در شرایط هرج و مرج دوران مشروطه، از طریق ترابوزان ترکیه به امریکا رفته، در امریکا ضمن کار، به تحصیل نیز پرداخت و در نهایت با کسب مدرک مهندسی کشاورزی به ایران بازگشت. پس از بازگشت به ایران به عنوان مدیرکل راه‌آهن جلفا، مرند و تبریز مشغول به کار شده، در سال ۱۳۰۸ به تهران فراخوانده شد و به عنوان مترجم رسمی بانک ملی مشغول به کار گردید. وی پس از گشایش دانشگاه تهران، به عنوان استاد کشاورزی در این دانشگاه مشغول شده است. از وضعیت تأهل و فرزندان احتمالی او اطلاعی در دست نیست. (سیدمرندی، شهریور ۱۳۹۴، ذیل مقاله میرزاآقا مکافات).

■ منابع

- باغچه‌بان. ۲۵۳۶. زندگینامه جبار باغچه‌بان بنیانگذار آموزش ناشنویان در ایران به قلم خودش. تهران: مرکز نشر سپهر. چاپ اول: ارزنگ.
- ترابی، ابراهیم. ۱۳۹۶. مدایح و مراثی مکافات. تهران: سفیراردهال.
- ذبیحی. ۱۳۳۷. سالنامه فرهنگ گرگان. گرگان: اداره فرهنگ. ص ۱۶.
- ریاضی، میرزاغلامرضا. ۱۳۰۵. سفرنامه تهران (نسخه دستنویس).
- سجل احوال و احصائیه تهران. ۱۷ دی ۱۳۰۲. سند مشخصات هویتی و سجلی. سامانه الکترونیک سازمان ثبت احوال کشور.
- سیدمرندی، میرهدایت. ۹ شهریور ۱۳۹۴. مقاله میرزاآقاخان مکافات در وبلاگ تاریخ مرند و آثار سیدمرندی (marandim.blogfa.com).
- مجتمع آموزشی شمس مرند. وبگاه مجازی به نشانی الکترونیک (www.shamsemarand.blogfa.com/post/۱۲۷).
- مقدم، علیرضا. آبان ۱۳۹۲. مقاله «مکافات نخستین نشریه خوی» در نشریه خوی‌نگار، شماره ۳۷.
- نوری، مصطفی و اشرف سرایلو. ۱۳۹۴. اسناد تحولات فرهنگی گرگان و دشت (جلد اول) آموزش و پرورش. گرگان: نشر بنام (وابسته به مؤسسه فرهنگی میرداماد).